

de mos

Jaargang 30
Mei 2014

ISSN 0169-1473

Een uitgave van het
Nederlands
Interdisciplinair
Demografisch
Instituut

Bulletin
over
Bevolking
en
Samenleving

5

NiDi

inhoud

- 1 Hoe dodelijk is uitschakeling van Oranje tijdens WK?
- 4 Pendelende migranten op latere leeftijd
- 6 Werkende moeders in Europa
- 8 Ruimtelijk beleid kan niet zonder demografie

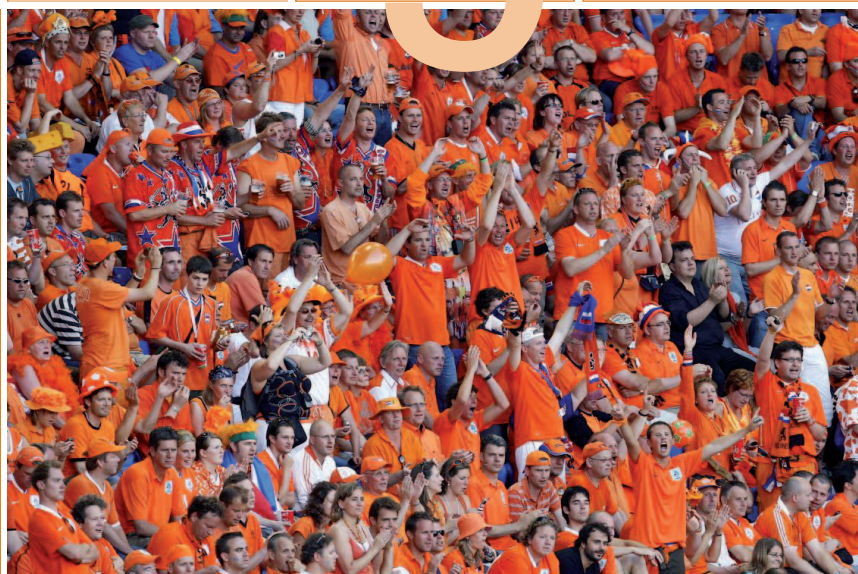

Foto: Joe Thomissen/Flickr

Hoe dodelijk is uitschakeling van Oranje tijdens WK?

MARC LUY

Met het WK voetbal op komst in Brazilië heeft Oranje weliswaar kansen om hoge ogen te gooien maar Oranje zit ook in een 'poule des doods'. Hoe dodelijk is een vervroegde uitschakeling van Oranje voor de Nederlandse kijkers nu echt? De (Duitse) demograaf Marc Luy heeft de proef op de som genomen en de sterftestatistieken van ouderen bekeken rond de WK's en EK's van 1998-2010. Hoewel mensen natuurlijk een hartverlamming kunnen krijgen als Robben in de finale naast schiet, is het bewijs dat een uitschakeling van Oranje dodelijk is zeer zwak. Ook 65-plussers kunnen met een gerust hart naar de verrichtingen van Oranje blijven kijken, wat er ook gebeurt.

Voor velen is pensioen een abrupte overgang in het leven, vooral voor mannen. De zogenaamde derde levensfase brengt zowel negatieve als positieve ontwikkelingen met zich mee omdat pensioen de mogelijkheid biedt om een nieuwe oriëntatie in het leven te vinden na een lang en werkzaam leven vol verplichtingen. Dit kan onder andere betekenen dat men meer tijd aan sociale contacten gaat wijden of dat men nieuwe hobby's opneemt. Een typische tijdsbesteding voor mannen is om meer aandacht aan het kijken en steunen van hun favoriete sportteam te besteden. Dat is logisch maar misschien ook niet zonder gevaren. Enerzijds is het aannemelijk dat identificatie met een succesvol sportteam gelukzalige momenten verschaft met positieve effecten op levensgeluk en gezondheid. Het is bijvoorbeeld aangetoond dat de Franse sterfte als gevolg van een hartinfarct aanzienlijk lager was op de dag dat het Frans voetbalteam de wereldbeker won in 1998. Anderzijds kan het hartstochtelijk steunen van een falend team negatieve effecten op de gezondheid en het welzijn hebben. Dat is in feite ook wat de Nederlandse onderzoekers Witte et al. (2000) hebben gevonden. Zij laten zien dat de sterfte in het algemeen en specifiek de sterfte als gevolg van hartfalen en een beroerte aanzienlijk hoger was onder Nederlandse mannen van 45 jaar en ouder nadat Oranje tijdens het EK van 1996 werd uitgeschakeld. Dit gegeven is natuurlijk ook zorgwekkend omdat de verbeteringen in de sterfte in Nederland toch al jaren achterlopen op de West-Europese trend. Daarnaast moeten we de feiten onder ogen zien: Oranje heeft weliswaar een aardige voorronde doorgemaakt maar zodra de tegenstan-

Tabel 1. Uitschakeling van Oranje tijdens eindrondes WK en EK voetbal, 1998-2010

Toernooi (gastland)	Dag	Fase	Tegenstander	Resultaat
1998 WK (Frankrijk)	7 juli	Halve finale	Brazilië	2-4 (na penalty's)
2000 EK (Nederland/België)	29 juni	Halve finale	Italië	1-3 (na penalty's)
2004 EK (Portugal)	30 juni	Halve finale	Portugal	1-2
2006 WK (Duitsland)	25 juni	Achtste finale	Portugal	0-1
2008 EK (Zwitserland/Oostenrijk)	21 juni	Kwartfinale	Rusland	1-3 (na verlenging)
2010 WK (Zuid-Afrika)	11 juli	Finale	Spanje	0-1 (na verlenging)

Bronnen: http://en.wikipedia.org/wiki/FIFA_World_Cup; http://en.wikipedia.org/wiki/UEFA_European_Championship.

der enige klasse toonde bleek Oranje kwetsbaar. En dit zal toch het optimisme over succes in Brazilië aanzienlijk moeten temperen. In deze bijdrage houd ik de bevindingen van Witte c.s. nog eens tegen het licht door de sterfteontwikkelingen te analyseren rond de momenten waarop Oranje in het verleden tijdens grote toernooien werd uitgeschakeld. Speciale aandacht zal ik daarbij besteden aan de sterfte onder ouderen.

De feiten

Hoe heb ik dat aangepakt? Ik heb de sterftestatistieken van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) gebruikt die een uitsplitsing omvatten naar leeftijd en geslacht. Het gaat hierbij om de WK's en EK's voetbal sinds 1996 (zie tabel 1). Ik bestudeer in het bijzonder het algemene sterftecijfer voor mannen en vrouwen in de leeftijdsgroepen 45-64, 65-79, 45+, 65+ en 80+ op de dag van de uitschakeling zelf maar ook de vijf dagen voorafgaande en de vijf dagen na afloop van een cruciale uitsluiting.

Hiervoor zijn de relatieve sterfterisico's per dag vergeleken. Het relatieve sterfterisico per dag is berekend als de afwijking van de sterfte per dag ten opzichte van de gemiddelde sterfte over de periode van 11 dagen. Deze sterftecijfers worden vergeleken met die in de jaren voorafgaand en na afloop van de zes eindtoernooien. Het WK 2002 en het EK van 2012 zijn buiten de analyse gebleven omdat Oranje toen zich respectievelijk niet kwalificeerde en alle eerste drie wedstrijden in

de voorrondes verloor. Omdat deze wedstrijden plaatsvonden binnen acht dagen was het niet mogelijk om een onafhankelijke 11-dagen periode te analyseren rond het laatste toernooi.

Sterfte rond uitschakelingen: geen verband

Figuur 1 toont de afwijkingen in dagelijkse sterftepatronen voor mensen van 65 jaar en ouder van het 11-daagse gemiddelde rond de dag van de uitschakeling van Oranje in de EK's van 2000, 2004 en 2008. Onder mannen (figuur 1a) blijkt dat de sterfte in de eerste dagen na de uitschakeling toeneemt, terwijl op de droeve dag zelf de sterfte relatief laag is. Echter, geen enkele van deze patronen is statistisch significant en berust dus op toeval. Dit is een opvallende constatering, in het bijzonder voor de uitschakeling in 2000 toen het toernooi in België en Nederland werd georganiseerd en de verwachtingen van dit 'thuistoernooi' hoog waren. Aanvankelijk werden deze verwachtingen ook ingelost. De uitschakeling door de Italianen was pas in de halve finale en had voor veel stress kunnen zorgen. Maar ook hier was er geen statistisch hard verband. Opvallend genoeg kunnen alleen maar statistisch significante patronen worden opgemerkt voor oudere vrouwen (figuur 1b). Dit was vooral het geval vijf dagen na de uitschakeling van Oranje in 2000 en vier dagen na de uitschakeling in 2008. Maar als er werkelijk sprake van een verband zou zijn geweest, dan zouden we ook bij andere toernooien zo iets moeten zien. En daar stuiten we op een gebrek aan regelmaat. Zo leverde het dramatische verlies in de halve finale in 2004 tegen Portugal niet eens een rimpeling in de sterftecijfers op.

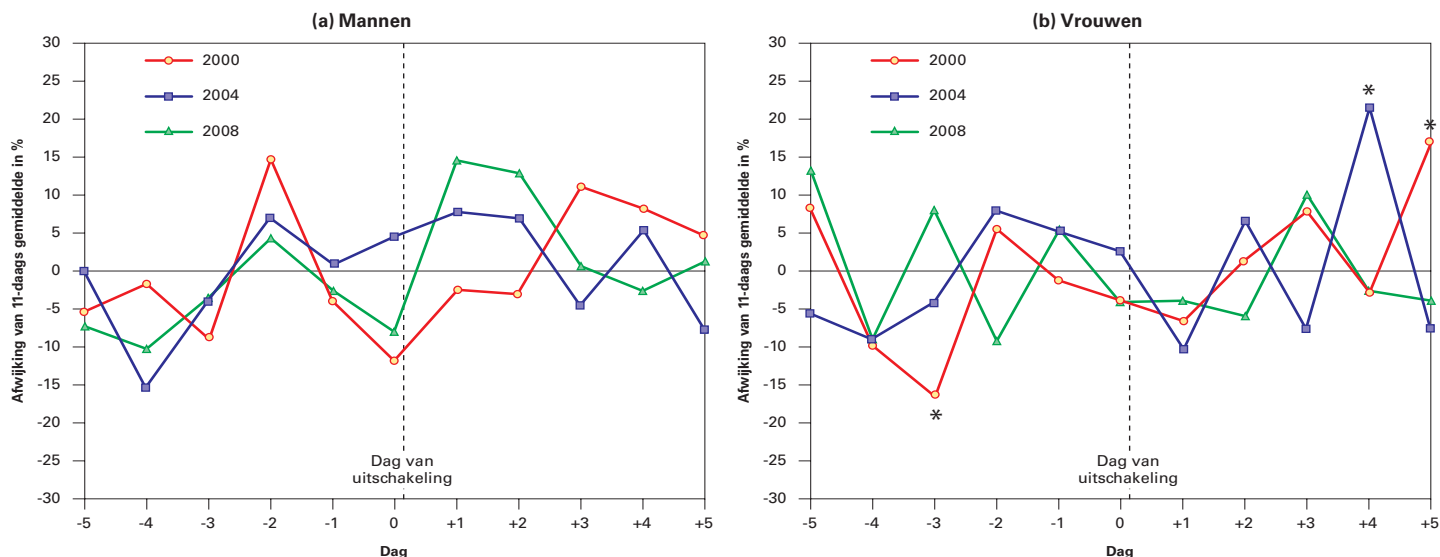
Voor de uitschakeling in WK's is het verhaal niet wezenlijk anders (zie figuur 2). Onder oudere mannen (figuur 2a) kan een statistisch significante toename van de sterfte alleen worden getraceerd in de cijfers voor het jaar 2006 toen Oranje in de achtste finales verloor van Portugal. Vreemd genoeg was deze stijging pas waarneembaar vijf dagen na de wedstrijd, terwijl op de eerste dag na de wedstrijd zelfs een significante daling van sterfte te zien is. De significante toe-

Foto: Stuttgart Marching Horns/Flickr

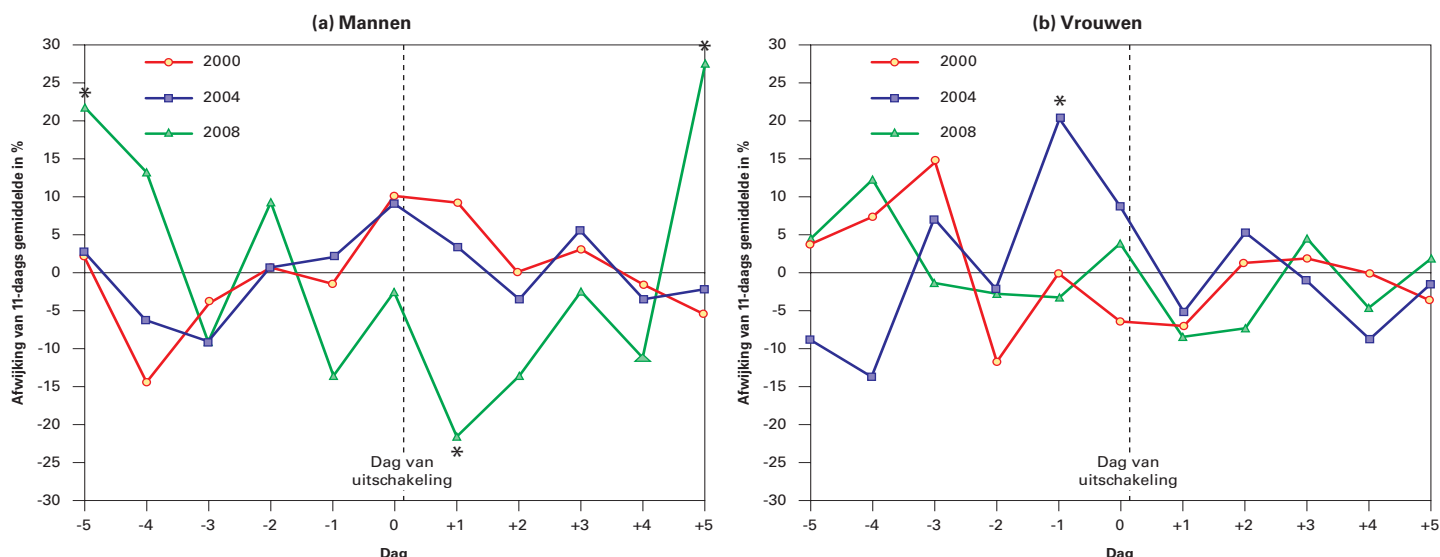

Figuur 1. Afwijking van het aantal sterfgevallen op leeftijd 65 jaar en ouder van 11-daagse gemiddelde rond uitschakeling van Oranje in EK's van 2000, 2004 en 2008

Figuur 2. Afwijking van het aantal sterfgevallen op leeftijd 65 jaar en ouder van 11-daagse gemiddelde rond uitschakeling van Oranje in WK's van 1998, 2006 en 2010

name van sterfte vijf dagen *vóór* de uitschakeling maken het verhaal natuurlijk niet plausibeler. Gedurende de WK's van 1998 en 2010 lijkt de sterfte op de dag van de uitschakeling te pieken, zoals ook Witte c.s. hebben betoogd voor het EK van 1996. Echter geen van deze pieken in 1998 en 2010 is statistisch significant. Het patroon van sterfte onder vrouwen biedt ook geen houvast voor het resultaat van Witte c.s.. Het enige statistisch significante resultaat is één dag voor de finale van 2010 en voor dit afwijkende resultaat valt moeilijk een reden te vinden.

Zijn Oranje fans soms gewend geraakt aan uitschakeling?

Ik wilde het opzienbarende resultaat van Witte et al. (2000) repliceren. Zij lieten op grond van het EK-resultaat van Oranje in Engeland zien dat de sterfte onder Nederlandse mannen (en niet vrouwen) sterk toenam op de dag van de uitschakeling in de halve finale tegen Frankrijk (na penalty's). Mijn studie laat echter zien dat dat verband niet robuust is. Ik heb een groter aantal

toernooien onder de loep genomen. Daarnaast heb ik naast de leeftijdsgroep van 65-plussers ook het verband proberen te traceren voor de leeftijdsgroepen 45-64, 65-79, 45+ en 80+. Maar ook voor die groepen valt geen duidelijk sterftepatroon rond de dag van de uitschakeling te zien. Ik heb de analyse ook verder verfijnd door sterftepatronen te vergelijken voor wedstrijden in reguliere tijd, verlenging of uitschakelingen die door penalty's werden beslist. Mijn conclusie is duidelijk: ik vind geen verband tussen uitschakeling van Oranje tijdens een groot voetbaltoernooi en sterfte. De enige patronen die te traceren zijn moeten als tamelijk arbitrair worden opgevat.

Deze resultaten voor de totale sterftet cijfers sluiten niet uit dat de sterfte als gevolg van specifieke oorzaken wel toenam aangezien het bekend is dat grote sportevenementen samengaan met een enorme emotionele druk voor bepaalde groepen toeschouwers die kunnen resulteren in hartproblemen. In dat opzicht kan het resultaat van Witte et al. nog steeds gelden aangezien hun resul-

Foto: Martijn van Osch/Flickr

taten voor sterfte als gevolg van hartproblemen door andere studies worden bevestigd. Zo is er een Britse studie van Carroll et al. (2002) die aantoonde dat in Engeland de kans op ziekenhuisopname voor een acute hartaanval toenam met 25 procent op de dag dat Engeland verloor van Argentinië tijdens het WK van 1998 (Engeland verloor na het nemen van penalty's). En een andere studie laat zien dat het aantal gevallen van acute hartstilstand tijdens het WK 2002 en gevallen van acute hartstilstand (buiten het ziekenhuis) tijdens het WK 1998 toenamen (Katz et al. 2006). Maar er zijn ook studies die deze effecten niet voor dergelijke beladen voetbalwedstrijden of evenementen aantonen. Zo is er een Italiaanse studie van Barone-Adesi et al. (2010) die geen toename in ziekenhuisopnames voor hartproblemen kon vinden onder de Italiaanse bevolking op de dagen dat het Italiaanse elftal voetbalde tijdens de WK's van 2002 en 2006 en het EK van 2004. En Italianen zijn toch zeker temperamentvolle voetbalfans. Een Australische studie van Bauman et al. (2006) komt tot soortgelijke conclusies: geen toegenomen stress of hartaanvallen tijdens het kijken naar grote voetbal evenementen. Nu moet wel worden opgemerkt dat al deze stu-

Foto: Roel Wijnants/Flickr

dies zich moeilijk laten vergelijken. Zij verschillen aanzienlijk in het aantal geobserveerde dagen voor en na de wedstrijd, de vergelijkingsbasis, de mate waarin er rekening werd gehouden met andere belangrijke variabelen, de analysemethode en zo meer.

Om kort te gaan, ik kan de bevindingen van Nederlands onderzoek dat een uitschakeling van Oranje dodelijke gevolgen heeft niet bevestigen. Het lijkt erop dat het kijken naar de verrichtingen van het Nederlands elftal een tamelijk veilige aangelegenheid is, ook voor Nederlandse 65-plussers. Het is wellicht een raadsel voor artsen die verwachten dat stressvolle evenementen gepaard gaan met hartproblemen. En het is daarom goed dat we niet al te snel het advies van de medische wetenschapper McCrory (2005) opvolgen om de mannelijke bevolking van een zekere leeftijd voor een belangrijke wedstrijd vol te stoppen met betablokkers. Op dit punt kan men alleen maar speculeren en wellicht heeft Nederland een veel effectievere oplossing gevonden door aan "verwachtingsmanagement" te doen. Sinds het WK 1974 weten de fans dat Oranje heel goed en mooi kan voetballen, maar ze groeien ook op met een geschiedenis van slecht genomen penalty's, ballen op de paal, en de wijsheden van Cruyff die in het geheugen van iedere Nederlander staan gegrift: "Italianen kennen niet van je winnen maar je ken wel van ze verliezen". Misschien zijn de Oranje fans wel gewend geraakt aan verliezen.

* Vertaling en bewerking: Harry van Dalen. Een uitgebreide versie hiervan is verschenen in het Engels in het liber amicorum *Nico van Nimwegen – The Resourceful Demographer*, 2014.

Marc Luy, Wittgenstein Centre (IIASA, VID/ÖAW, WU), Vienna Institute of Demography van de Austrian Academy of Sciences, e-mail: mail@marcluy.eu

LITERATUUR:

- Barone-Adesi, F., L. Vizzini, F. Merletti en L. Richiardi (2010), It is just a game: lack of association between watching football matches and the risk of acute cardiovascular events. *International Journal of Epidemiology*, 39(4), pp. 1006-1013.
- Bauman, A. E., H.P. van der Ploeg, T. Chey en G. Sholler (2006), The hazards of watching football - are Australians at risk? *The Medical Journal of Australia*, 185(11), pp. 684-686.
- Carroll, D., S. Ebrahim, K. Tilling, J. Macleod en G.D. Smith (2002), Admissions for myocardial infarction and World Cup football: database survey. *British Medical Journal*, 325(7378), pp. 1439-1442.
- Katz, E., J-T. Metzger, A. Marazzi en L. Kappenberger (2006), Increase of sudden cardiac deaths in Switzerland during the 2002 FIFA World Cup. *International Journal of Cardiology*, 107(1), pp. 132-133.
- McCrory, P. (2005), Far more important than life or death... *British Journal of Sports Medicine*, 39(6), pp. 311.
- Witte, D.R., M.L. Bots, A.W. Hoes en D.E. Grobbee (2000), Cardiovascular mortality in Dutch men during 1996 European football championship: longitudinal population study. *British Medical Journal*, 321(7276), pp. 1552-1554.

Pendelende migranten op latere leeftijd

YVONNE WITTER & TINEKE FOKKEMA

Het is een bekend beeld van migranten die met een afgeladen auto voor een paar maanden naar Marokko of Turkije vertrekken om daarna weer naar Nederland te gaan. Over dit pendelen bestaan diverse misverstanden bij de buitenwereld. Vaak wordt gedacht dat het pendelen een fase is, pure vakantie of een reflectie van twijfel waar men zich wil vestigen. Uit schaars onderzoek blijkt dat achter dit pendelen van oudere migranten meer schuil gaat: het is een manier van leven. Deze uitkomsten worden geïllustreerd met citaten uit diepte-interviews van Witter (2011) die in 2010 met 22 Surinaamse en Turkse pendelende 60-plussers zijn gehouden.

Migratie van en naar Europa vindt al eeuwenlang plaats. Na de Tweede Wereldoorlog kwamen veel mensen van gekoloniseerde landen naar Europa. Zo kwamen veel Noord-Afrikanen naar Frankrijk en Surinamers naar Nederland. De redenen om naar Europa te gaan lagen vooral in de hoop op betere werk- en leefomstandigheden, sociale zekerheid en toegang tot onderwijs en gezondheidszorg. Naast de postkoloniale migratie kwam vanaf het midden van de jaren vijftig van de vorige eeuw de arbeidsmigratie op gang. Vooral in West-Europa was er een tekort aan goedkope arbeidskrachten, dus werden er in Zuid-Europa, Turkije en Noord-Afrika gastarbeiders geworven om te werken. Beide partijen dachten dat hun verblijf tijdelijk zou zijn. Maar door de oliecrisis was er in het land van herkomst weinig perspectief voor de gastarbeiders. Bovendien waren vooral gastarbeiders van buiten de EU bang dat als zij Europa zouden verlaten, zij niet makkelijk meer terug konden keren. En intussen waren de families van de gastarbeiders al overgekomen.

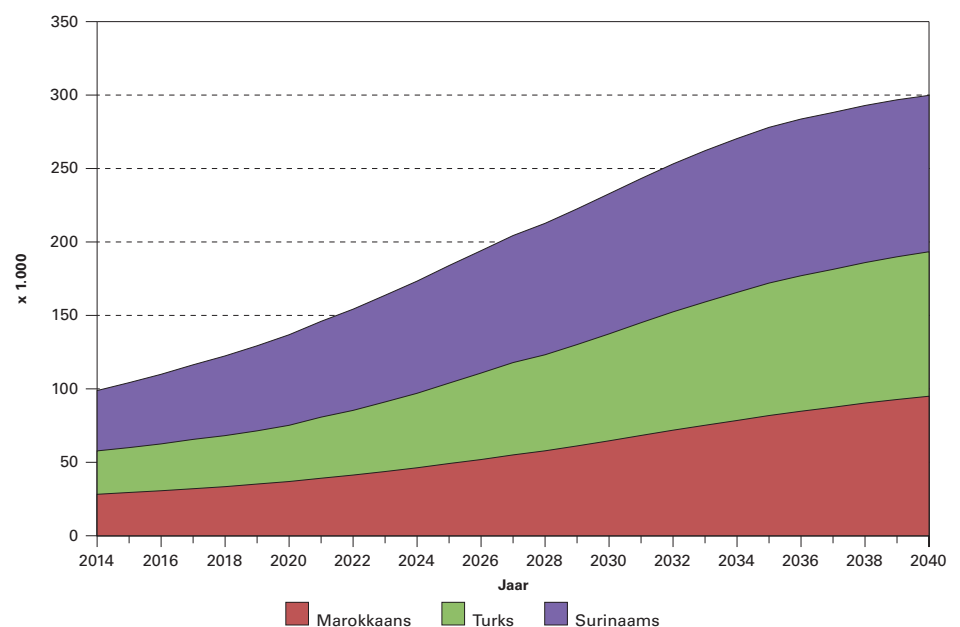
Foto: Martin/Flickr

Met één been hier

Deze eerste generatie migranten raakt op leeftijd. Nederland telt in 2013 ruim 140 duizend 60-plussers van niet-westerse afkomst. De belangrijkste groepen van de eerste generatie van niet-westerse afkomst zijn Surinamers (27 %), Turken (20,4 %) en Marokkanen (19,3 %). De figuur laat duidelijk zien dat deze drie groepen in de komende jaren in aantal zullen blijven toenemen.

Oudere migranten staan vaak met één been in het land waar zij geboren zijn en met het andere been in het land waar zij al jaren wonen. Zij dromen van terugkeer naar hun wortels, maar velen keren niet terug. Hoewel officiële statistieken niet voorhanden zijn, lijkt een flink aantal van hen een middenweg te hebben gekozen via het zogenoemde pendelen, het afwisselend verblijven in het land van herkomst en het land waar oudere migranten woonachtig zijn (De Haas en Fokkema, 2010). In 2002 bracht 17 procent van de Surinaamse, 28 procent van de Turkse en 30 procent van de Marokkaanse 65-plussers in Nederland minstens drie maanden aaneengesloten

Prognose van het aantal eerste generatie ouderen van 60 jaar of ouder, van Surinaamse, Turkse en Marokkaanse afkomst, 2014-2040

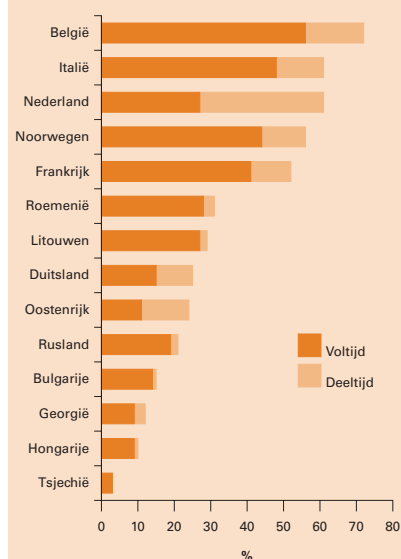
Bron: Centraal Bureau voor de Statistiek, prognose 2013-2060.

Foto: mhobl/Flickr

demodata

WERKENDE MOEDERS IN EUROPA

Het combineren van werk en gezin blijft één van de grootste uitdagingen voor Europese ouders, zeker als er jonge kinderen in het spel zijn. De oplossingen voor dit dilemma variëren sterk per land. Een ingewikkelde mix van sociale, economische en culturele factoren speelt een rol. Denk bij voorbeeld aan de manier waarop huishoudelijk werk wordt verdeeld, de beschikbaarheid en het gebruik van kinderopvang, financiële omstandigheden, opleiding- en werkgeschiedenis, persoonlijke verwachtingen en ambities, de invloed van het sociale en familienetwerk, waarden en normen, een overheid die al dan niet een handje meehelpt. Het Europese Generations and Gender Programma (GGP) dat door het NIDI wordt gecoördineerd biedt unieke, internationaal vergelijkbare informatie over werk en gezin. De grafiek laat goed zien dat deeltijdwerk in ons land een grote rol speelt.

Bron: GGP at a glance, no. 15, april 2014.

in hun land van herkomst door (Schellingerhout, 2004). Een ander recent onderzoek laat zien dat een kwart uit deze groep meer dan een keer per jaar pendelt met een gemiddelde verblijfsduur van 9,5 week (Weltevrede et al., 2013). Zij keren niet definitief terug omdat zij in het ontvangende land hun (klein)kinderen hebben wonen en goede toegang tot zorg hebben (De Haas en Fokkema, 2010). Verder speelt ook mee dat zij hun pensioenrechten en verblijfsvergunning niet op het spel willen zetten. Velen zijn ook gehecht geraakt aan de buurt waar zij wonen zonder dat zij de banden met het geboorteland hebben verbroken. Op allerlei manieren zijn zij altijd verbonden gebleven met hun land van herkomst.

Blijven of gaan?

In Europese beleidsrapporten staat pendelen vaak omschreven als iets tijdelijks. Circulaire en tijdelijke migratie worden vaak in een adem genoemd omdat circulaire migratie in de EU-lidstaten “vaak wordt opgevat als een vorm van tijdelijke migratie, zij het herhaalde tijdelijke migratie” (European Migration Network 2011: 21). Maar in de praktijk blijken veel oudere migranten al jaren te pendelen. Het is geen tijdelijk verschijnsel, geen fase tussen terugkeren of blijven. Ouderen blijven pendelen totdat de gezondheid het niet meer toelaat of totdat het financieel niet meer haalbaar is. Een geïnterviewde Surinaamse vrouw bracht dit goed onder woorden: “Ik heb alleen AOW en dat is geen vetpot. Ik moet hard sparen voor mijn ticket naar Suriname. Ik draag daarom alleen goedkope kleren van de markt. Ik schaam me daar wel voor. Ik koop vaak stof hier op de markt en ik laat er in Suriname kleren van maken. Ik heb het altijd arm gehad. Met vijf kinderen in je eentje is het armoede, hoor. Toen mijn man overleed moest ik de lening van het huis afbetalen. Ik heb zijn brommer verkocht en nog wat spullen. Ik hoop nog lang te kunnen blijven pendelen.” Sommige ouderen stoppen met pendelen als de partner overlijdt. Anderen gaan gewoon door. Het pendelen hoort er voor hen bij, het is hun manier van leven. Zij kiezen niet

voor definitief terugkeren of definitief blijven. Zij kiezen het beste uit twee werelden: zij pendelen heen en weer en voelen zich hier het beste bij (Engelhard, 2006).

Geen tweede keus

Het pendelen is vaak een bewuste keuze waar ieder zich in kan vinden en geen tweede keus, zoals vaak wordt gedacht. De pendelaars verschillen van de mensen die definitief terugkeren en degenen die voorgoed blijven. De ouderen die pendelen hebben veelal hun families laten overkomen, in tegenstelling tot de mensen die voorgoed zijn teruggekeerd (De Haas en Fokkema, 2010). De oudere migranten die pendelen zijn zich er terdege van bewust dat de gezondheidszorg in het land van herkomst kwalitatief minder goed is. Ook realiseren zij zich dat het land veranderd is, dat zij zich er nog wel thuis voelen maar dat zij er niet helemaal meer passen. Zoals een Turkse man dit verwoordde: “Ik zal nooit stoppen met pendelen. Ik kan niet zonder, ik ben erg gesteld op Turkije, de contacten, mijn land en geschiedenis. Ik kijk er altijd enorm naar uit. Maar na een paar maanden Turkije mis ik Nederland. Vooral de vrijheid van meningsuiting.” Vaak willen de partner en kinderen ook niet voorgoed terug omdat zij gesteld zijn op de voorzieningen, mogelijkheden en kansen in Nederland.

Meer dan alleen genieten

Het beeld dat oudere migranten tijdens hun verblijf in het geboorteland alleen maar genieten van het klimaat, het lekkere eten en de bezoeken aan familie en vrienden is hardnekkig. Het gaat echter voorbij aan de realiteit van verplichtingen die de migranten ervaren. Natuurlijk hebben oudere migranten in het geboorteland meestal een fijne tijd, maar het beeld van louter ontspannen behoeft enige nuancering. Oudere migranten zijn niet alleen maar aan het relaxen (Torres, 2008). Zij verzorgen vaak familieleden, voelen zich verplicht naar het geboorteland te gaan om te zorgen voor zorgbehoevende naasten of om anderen te ontlasten in het verlenen van zorg. Sommigen

zijn ook bezig met het bouwen van een huis, het opzetten van een bedrijfje, of hebben andere verantwoordelijkheden en verplichtingen. “Ieder jaar ga ik drie tot zes maanden naar Suriname om voor mijn zus te zorgen. Zij heeft de ziekte van Parkinson. Natuurlijk ga ik ook naar Suriname om van het weer te genieten en vrienden te zien. Maar de voornaamste reden van mijn verblijf is de zorg voor mijn familie en om de kinderen van mijn zus te ondersteunen.” Aldus een Surinaamse vrouw.

Niet alleen een zaak van pendelaars

Het pendelen kent meer overheidsbemoeienis en maatschappelijke gevolgen dan men vaak denkt. Zo legt de Nederlandse overheid pendelaars een beperking op: zij kunnen maximaal 13 weken in het land van herkomst verblijven, anders verliezen zij onder andere hun recht op uitkering. Daarnaast worden niet alle kosten voor gezondheidszorg vergoed in het buitenland. Het is voor zorgorganisaties bovendien moeilijk om zorg buiten de grenzen te leveren door beperkingen in wet- en regelgeving. De maatschappelijke gevolgen liggen vooral op het gebied van wonen, zorg en welzijn. Oudere migranten die pendelen zijn niet erg bezig met het nadenken over het ouder worden in het ontvangende land. Het zoeken naar passende professionele zorg en/of een geschikte woning lijken ze zo lang mogelijk voor zich uit te schuiven (Fokkema, 2011).

Een ander punt hierbij is dat woningen een deel van de tijd leeg staan. Voor ouderen die in een verzorgingshuis of verpleeghuis wonen, kan het pendelen een probleem vormen omdat zij hun kamer verliezen als zij te lang wegblijven. Recent onderzoek laat zien dat oudere migranten interesse hebben in een flexibelere vorm van huisvesting (Weltevrede et al., 2013) die past bij hun pendelgedrag. Zij zijn vooral geïnteresseerd in een meergeneratiewoning en in het groepswonen met gelijkgestemde leeftijdsgenoten. Zoals een Turkse man dit beschrijft: “De meeste ouderen in dit huis [woongemeenschap] zijn pendelaars, een half jaar is het hier dus erg rustig. Alleen zij die niet kunnen reizen blijven in het huis en zorgen voor de post en planten. Dat is een zware, eenzame tijd voor hen. Ik voel me hier thuis, maar ik kan niet zonder Turkije.”

Pendelen als manier van leven

Het pendelen van oudere migranten is niet van tijdelijke aard. Het is een manier van leven geworden. Het is een weloverwogen keuze passend bij de voorkeuren van de pendelaars en hun familie. Het pendelen naar hun land van herkomst levert de ouderen een fijne tijd op, maar zij zijn er niet altijd alleen maar voor ontspanning. Een groot deel van de pendelaars is bezig met het zorgen voor anderen of het vervullen van andere activiteiten en verplichtingen. Tot slot is het pendelen niet alleen een privé aangelegenheid. De overheid en andere organisaties spelen wel degelijk een rol. Zij kunnen beperkingen opleggen maar ook een stimulerende rol spelen bij het nadenken over het ouder worden en het aanbod van voorzieningen zowel hier als over de grens. Pendelen is het beste van twee werelden, maar er

heersen stereotiepe beelden over die voorbij gaan aan de complexiteit van het fenomeen.

Yvonne Witter, Aedes-Actiz Kenniscentrum

Wonen-Zorg, e-mail: y.witter@kcwz.nl

Tineke Fokkema, NIDI, e-mail: fokkema@nidi.nl

LITERATUUR:

- Engelhard, D. (2006), Pendelen op je oude dag: Pendelmigratie en gezondheid bij oudere migranten. *Cultuur Migratie Gezondheid*, 3(1), pp. 14-25.
- European Migration Network (2011), *Temporary and circular migration: Empirical evidence, current policy practice and future options in EU Member States*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Fokkema, T. (2011), Interculturalisatie van de ouderenzorg: Een terugblik en roep om meer onderzoek (Redactioneel). *Tijdschrift voor Gerontologie en Geriatrie*, 42(1), pp. 2-6.
- Haas, H. de, en T. Fokkema, (2010), Intra-household conflicts in migration decisionmaking: return and pendulum migration in Morocco. *Population and Development Review*, 36(3), pp. 541-561.
- Schellingerhout, R. (ed.) (2004), *Gezondheid en welzijn van allochtone ouderen*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Torres, S. (2008), The age of migration: What does it mean and why should European social gerontologists care? *Retraite et Société* (Best of selection 2008), pp. 67-90.
- Weltevrede, A.M., Y. Seidler en J. de Boom (2013), *Transnationaal wonen onder oudere migranten*. Den Haag: Forum/Platform 31.
- Witter, Y. (2011), *Ik woon niet waar ik ben geboren: een onderzoek naar pendelen door oudere migranten, het beste van twee werelden*. Master thesis. Amsterdam: Vrije Universiteit.

Istanbul

Ruimtelijk beleid kan niet zonder demografie

Dorien Manting doet in haar oratie 'Ruimtelijk beleid kan niet zonder demografische analyse' een oproep voor meer aandacht voor het levensloopperspectief bij de verklaring van ruimtelijke ontwikkelingen en de ontwikkeling van ruimtelijk beleid. Dit wordt besproken aan de hand van twee ruimtelijke vraagstukken: enerzijds de groei van steden en de daling van automobilititeit onder jongeren, en anderzijds een van de veranderingen in de demografische levensloop, te weten het uitstel van gezinsvorming.

Groei van de stad

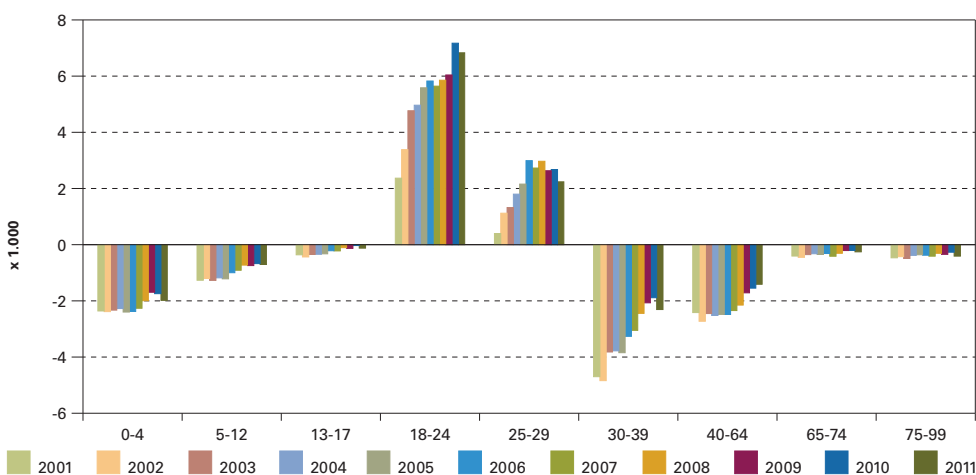
Gezinsvorming was van oudsher verbonden met de krimp van steden, maar is tegenwoordig juist verbonden met de groei van steden. Zoals de komst van kinderen van oudsher een hele belangrijke reden voor twintigers was om de stad te verlaten, zo is het uitstel van gezinsvorming nu een belangrijke reden waarom twintigers of dertigers de stad nog niet uittrekken. Steeds meer vrouwen worden ruim na hun dertigste verjaardag moeder, terwijl het in de vorige eeuw gebruikelijk was dat de meeste vrouwen op hun 25ste al moeder waren. Er zijn dus steeds meer kinderloze twintigers en dertigers voor wie de prikkel om de stad te verlaten (gezinsvorming) nog niet heeft plaatsgevonden. Daarbovenop willen en kunnen gezinnen nu vaker in de stad wonen. Er is dus zowel sprake van ander verhuisgedrag vanwege veranderingen in de demografische levensloop als van ander verhuisgedrag rondom het krijgen van kinderen. Het eerste leidt vooral tot uitstellen van het moment waarop men de stad verlaat, het ander leidt tot minder vertrek uit de stad. En het eerste leidt dan eerder tot een tijdelijke groei van steden, het tweede tot een structurele groei van steden, zeker als de verandering in woonpreferenties onder jonge gezinnen zich verder verspreidt.

Natuurlijk ontkent Manting het belang van veel andere sociale, economische of ruimtelijke factoren niet, maar haar betoog richt zich vooral op de vraag waarom er te weinig wordt stilgestaan bij de invloed van veranderingen in de demografische levensloop van jong volwassenen. Welke structurele en tijdelijke demografische veranderingen zorgen straks voor continuering of een afvlakking van de groei van steden?

Automobilititeit

Gezinnen vertonen een ander automobilititeitsgedrag dan kinderloze stellen of alleenstaanden. Dit betekent dat twintigers en ook dertigers nu ander mobiliteitsgedrag vertonen dan twintigers en dertigers van vroegere tijden. Simpelweg omdat er nu steeds meer kinderloze twintigers en dertigers zijn. Het uitstellen van het krijgen van kinderen speelt volgens Manting daarom ook een rol als het om de daling van de automobilititeit onder jonge volwassenen gaat. De automobilititeit van jongvolwassenen is de afgelopen decennia fors gedaald, zowel in Nederland als in tal van andere landen. Transportonderzoekers denken in het bijzonder aan allerlei sociaal- economische, technologische en transport-specifieke factoren. De invloed van veranderingen in de demografische levensloop komt slechts sporadisch aan de orde. Vanuit het perspectief dat er steeds minder gezinnen te vinden zijn onder twintigers en dertigers, is het niet meer dan logisch dat de automobilititeit onder deze leeftijdsgroepen is afgenomen en is toegenomen onder veertigers en vijftigers. Uitstel van de gezinsfase gaat dan gepaard met een daling van de automobilititeit op jongere leeftijd, maar een stijging op latere leeftijd. Uitstel van het gebruik en het bezit van auto's onder jong volwassenen heeft andere gevolgen dan bijvoorbeeld het afzien van gebruik en bezit van auto's. Dat laatste is veel ingrijpender voor toekomstige ontwikkelingen in automobilititeit, voor toekomstige investeringen in infrastructuur of voor ramingen van de milieueffecten van transport dan het eerste. Ook voor mobiliteitsonderzoek geldt daarom dat er meer inzicht in de demografische veranderingen in de levensloop van belang zijn.

Saldo binnenlandse migratie (vestiging minus vertrek) naar leeftijd, Amsterdam, 2001-2011.

DEMOS verschijnt 10 x per jaar en wil de kennis en meningsvorming over bevolkingsvraagstukken bevorderen.

Gehele of gedeeltelijke overname van artikelen met bronvermelding wordt op prijs gesteld. Graag ontvangt de redactie een bewijsexemplaar.

Het NIDI is een instituut van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen en is geaffilieerd met de Rijksuniversiteit Groningen. Het NIDI houdt zich bezig met onderzoek naar bevolkingsvraagstukken.

colofon

DEMOS	is een uitgave van het Nederlands Interdisciplinair Demografisch Instituut (NIDI).
Redactie	Nico van Nimwegen, hoofdredacteur Ingrid Esveldt, eindredacteur Harry van Dalen, redacteur Peter Ekamper, (web)redacteur
Adres	NIDI/DEMOS Postbus 11650 2502 AR 's-Gravenhage (070) 356 52 00
Telefoon	demos@nidi.nl
E-mail	demos.nidi.nl / www.nidi.nl
Internet	gratis
Abonnementen	
Basisontwerp	Harmine Louwé
Druk	www.nadordruk.nl

Prof. dr. Dorien Manting is bijzonder hoogleraar Bevolkingsdynamiek en ruimtelijke ontwikkelingen aan de Faculteit der Maatschappij- en Gedragswetenschappen van de Universiteit van Amsterdam, en is sectorhoofd van de Sector Verstedelijking en Mobiliteit van het Planbureau voor de Leefomgeving. Zij sprak op 1 november 2013 haar oratie uit, getiteld: "Ruimtelijk beleid kan niet zonder demografische analyse".

E-mail: dorien.manting@pbl.nl